

Ioannis Caesariensis, presbyteri et grammatici, Opera quae supersunt edidit Marcellus Richard (+) appendicem suppeditante Michaele Aubineau (Corpus Christianorum, series Graeca 1), Turnhout (Brepols) — Leuven (University Press): 1977 ss. LVIII, 168.

Po wojnie przystąpiono w Belgii do wydania „nowego Migne'a”. Pierwszym owocem tych prac był E. Dekkersa i Ae. Gaara *Clavis Patrum Latinorum*,¹ zawierający zestaw najlepszych wydań dzieł pisarzy patrystycznych łacińskich wraz z określeniem ich autentyczności. Opatrzono go w szereg pożytecznych indeksów. *Clavis* stanowił punkt wyjścia dla serii *Corpus Christianorum, series Latina*, podjętego przez wydawnictwo Brepols w Turnhout, zapoczątkowanego w 1954 r. wydaniem dzieł Tertuliana. Seria ta liczy obecnie 82 tomy wydane; w przygotowaniu lub druku jest dalszych 18 (stan z 1 I 1977). Obok *Series Latina* rozpoczęto wydawanie *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*; do 1977 r. ukazało się 46 tomów.

W ramach tych prac nad pisaniami łacińskimi epoki patrystycznej i średniowiecza przygotowano szereg pomocy dla patrologów i liturgistów: słownik łacińsko-francuski dla pisarzy epoki patrystycznej Blaisea i Chirata,² słownik łacińsko-francuski dla pisarzy średniowiecznych Blaisea³ oraz jego słownik terminów liturgicznych⁴ i podręcznik łaciny chrześcijańskiej.⁵ Wydano również obie patrologie Migne'a (grecką i łacińską) techniką fotomechaniczną (*reprint*); na rok 1978 przygotowuje się drugie wydanie tego dzieła.

W 1977 r. rozpoczęto wydawanie trzeciej serii *Corpus Christianorum*, tj. *Series Graeca* pod redakcją E. Dekkersa, M. Geerarda, zmarłego niedawno M. Richarda, który pozostawił sporo materiałów, A. van Roey'a i G. Verbeke'a.⁶ Podobnie jak przy *Series Latina* punktem wyjścia jest *Clavis Patrum Graecorum*, którego tom II, obejmujący IV w., opracowany przez M. Geerarda ukazał się w 1974 r.;⁷ tom III jest w druku, tom I w przygotowaniu.

Series Graeca została zapoczątkowana wydaniem dzieł Jana z Cezarei zwanego Gramatykiem, żyjącego na przełomie V i VI w. Jan z Cezarei był do niedawna postacią niemalże nieznaną, często my-

¹ E. Dekkers — Ae. Gaar, *Clavis Patrum Latinorum (SE 3)*, Steenbrugis 1961.

² A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, revu (...) par H. Chirat, Turnhout 1954 (addenda 1962, 1975).

³ A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs du moyen-âge (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis)*, Turnhout 1975.

⁴ Tenże, *Vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*, Turnhout 1966.

⁵ Tenże, *Manuel du Latin chrétien*, Paris 1955 (w przygot. nowe wyd.).

⁶ Wydawcy naszej EK nie wzięli pod uwagę przygotowania trzech serii *Corpus Christianorum* i w spisie skrótów określili je jednym skrótem CChr. Dla zaradzenia temu brakowi wydaje się rzeczą celową pozostawić skrót CChr dla *Series Latina*, ponieważ będzie najczęściej cytowana, natomiast *Continuatio Mediaevalis* opatrzeć skrótem CChrM, a *Series Graeca* — CChrGr.

⁷ M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, t. 2, *Ab Athanasio ad Chrysostomum*, Turnhout 1974.

loną z innymi pisarzami o tym imieniu. Prace R. Dragueta (szczególnie *Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ*, Louvain 1924) oraz J. Lebona, który w latach 1929—1938 wydał syryjski przekład *Contra impium Grammaticum* Sewera z Antiochii (CSCO, tomy 112, 94, 102 = *Scriptores Syri*, tomy 56, 46, 51; wydanie drugie ukazało się w 1952 r.), przyczyniły się niemało do poznania postaci Jana z Cezarei. Zainteresowanie się monofizytyzmem i reakcją katolicką w VI w., czyli tzw. teologią neochalcedońską, panującą w nauce ostatnich dziesiątków lat, skierowały uwagę na postać przeciwnika, Sewera z Antiochii.

Pierwszą grupę dzieł Jana wydanych w tym tomie stanowią utwory przeciw monofizytom: „Obrona (Apologia) soboru chalcedońskiego”, 17 rozdziałów przeciw monofizytom i traktat przeciw aftardoketom.

118 fragmentów „Apologii” znajduje się w *Contra impium Grammaticum* Sewera z Antiochii. M. Richard zebrał je i zestawił w przekładzie łacińskim J. Lebona. Ponadto udowodnił, że z 8 fragmentów dzieł Eulogiusza z Aleksandrii zawartych w *Doctrina Patrum* (wyd. F. Diekamp, Münster 1907) tylko dwa należą do Eulogiusza, pozostałe zaś są fragmentami „Apologii” Jana z Cezarei. Trudno jest stwierdzić, jaką część dzieła Jana z Cezarei stanowi te 118 fragmentów syryjskich i 6 greckich (s. 6—58). Sewer nazywa je dziełkiem, Filoksen z Mabbug pisze natomiast o obszernym dziele *fusa oratio*. Richard podejmuje próbę rekonstrukcji treści „Apologii”, którą dzieli na 4 części: wykład nauki o dwu naturach i odparcie zarzutów monofizytów; wiadomości na temat stosunków Cyryla z innymi współczesnymi teologami; krytyka dzieła Sewera *Ad Nephtalium*; florilegium i konkluzja dzieła.

Drugim dziełem Jana jest krótki traktat w 17 rozdziałach przeciw monofizytom⁸ (s. 61—66) będący pożytecznym uzupełnieniem „Apologii”. Został on uprzednio wydany przez S. Helmera (*Der Neuchalkedonismus*, Bonn 1962 s. 255—261).

W związku ze sporami monofizyckimi pozostaje traktat przeciwko aftardoketom (s. 69—78) wydany po raz pierwszy na podstawie rękopisu z Ochrydy (Mus. Nat. nr 86). Kodeks jest uszkodzony: brak w nim kilku końcowych kartek, a przepisywacz opuścił prawdopodobnie początek. Ważna jest druga część zawierająca — podobnie jak w „Apologii” — florilegium, w którym znajdują się dwa niezidentyfikowane cytaty: św. Amrozego (II, 6; s. 72) oraz z traktatu Hipolita „Do cesarzowej Mammei” (III, 7; s. 77), dzieła dotąd nieznanego.

Następnie zamieszczono dwa fragmenty dotyczące Ewangelii św. Jana (s. 81). Są to raczej fragmenty jakiegoś traktatu niż komentarza do wspomnianej Ewangelii. Richard wydał je na podstawie kateny zachowanej w kodeksie *Vallicellanus E 40*. Fragmenty nie należą ani do pierwszej, ani do drugiej grupy.

Drugą grupę pism Jana z Cezarei stanowią 4 pisma przeciwko manichejczykom: 2 homilie (s. 85—105), „Dialog” (s. 108—128) wydany przez M. Aubineau oraz *Syllogismoi* (s. 129—133). Stanowią one część zbioru pism przeciw manichejczykom, który wydał według niekompletnego rękopisu Vatic. gr 1838 kard. A. Mai.⁹ Utwory te, z wyjątkiem syllogizmów, zostały przedrukowane w patrologii Migne'a (P G 88, 529—578; 96, 1320—1336). Pełny zbiór tych pism znajduje się na nieznanym kard. Mai rękopisie Vatoped. 236. Zawiera on jeszcze 3 utwory, a mia-

⁸ A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca*, t. 4 cz. 2, Romae 1847 s. 80—110.

nowicie: 2 homilie przeciw manichejczykom Jana z Cezarei oraz 7 anatematyzmów Zachariasza z Mitylenu. W recenzowanym tomie znajduje się „Dialog” (P G 96, 1320—1336), 2 homilie (dotąd nie wydane) oraz dziełko Zachariasza; zaznaczono jednak, że to ostatnie stanowi wydanie tymczasowe (*une édition provisoire*), co podkreślono umieszczając je we wstępie (s. XXXIII—XXXIX). W „Dialogu” autor omawia stosunek Boga do materii, problem zła, kult słońca oraz sąd, który nas czeka. W pierwszej homilii jest mowa o poglądach manichejczyków na powstanie materii, światła i ciemności oraz dobra i zła; druga homilia uzupełnia pierwszą i zwalcza tezy manichejskie: „Nic nie może powstać z nicości” i „Jeśli świat powstał z nicości, to do nicości również powróci”. Sprawa autorstwa „Dialogu” pozostaje otwarta. Za autorstwem Jana z Cezarei przemawia wiele racji, decydujące jednak słowo będzie należało do specjalistów od manicheizmu (s. 115). Ostatnim utworem opublikowanym w tomie są *Syllogismoi hagion pateron* (s. 131—133).

Tom jest opatrzonej indeksami: skryptyrystycznym, źródeł patrystycznych, imion łacińskich i greckich oraz szczegółowym indeksem słów. Z punktu widzenia edytorskiego stanowi przykład wzorowej pracy, cechującej zresztą wydawców wszystkich trzech serii *Corpus Christianorum*. Wstęp M. Richarda (s. I—LVIII) jest doskonałym i wyczerpującym wprowadzeniem do całości dzieła Jana Gramatyka oraz do poszczególnych jego utworów. Osobny wstęp do „Dialogu” napisał M. Aubineau (s. 108—116).

Znaczenie tego tomu dla patrologii i historii dogmatu jest duże. M. Richard wydobyl z zapomnienia ważnego pisarza tzw. teologii neochalcedońskiej, dokładniej mówiąc, jej pierwszego przedstawiciela. „Apoloogia” jego stanowi jedną z pierwszych apologii Chalcedonu. Florilegia zawarte w dziełach Jana — należące również do pierwszych w historii teologii — pokazują, jak powstał ten nowy gatunek literacki, a zarazem jak kształtował się w teologii katolickiej nowy typ argumentu, tj. argument z tradycji. Ciekawą ilustracją tego procesu przynoszą indeksy: pisma Jana z Cezarei zawierają 96 cytatów z Pisma św. (27 ze ST, 69 z NT) na 138 cytatów z pisarzy kościelnych. Pisma przeciw manichejczykom podają ciekawy, choć z pewnością nie najbardziej oryginalny obraz polemiki przeciw manichejczykom na początku VI w. Indeks słów greckich przyniesie rozczarowanie filologom, bo zawiera tylko jedno nowe słowo, nie notowane w słownikach Liddell — Scotta i Lampego — *aphthartotes*.

Należy na zakończenie dodać kilka słów na temat planów wydawców *Series Graeca*. Przygotowano do druku następujące dzieła (w nawiasach nazwiska wydawców): dzieła Amfilocha z Ikonium (O. Datema), komentarz do Psalmów Diodora z Tarsu (J. M. Olivier), *Hodegos* i homilie Anastazego Synaity (K. H. Uthemann) oraz jego *Quaestiones et responsiones* i *Narrationes* (M. Richard, P. Carnat, J. Munitiz), katęnę synaicką do Księgi Rodzaju (F. Petit), *De Sectis Pseudo-Leoncjusza z Bizancjum* (M. Waegeman), „List o dwóch naturach” Eustachiusza Mnicha (L. van Rompay), „Do Talasjusza” Maksyma Wyznawcy (C. Laga, C. Steel), trzy księgi przeciw nestorianom i eutychanom Leoncjusza z Bizancjum (B. Daley), „Przeciw monofizytom”, „Przeciw nestorianom” Leoncjusza z Jeruzolimy (P. Gray), komentarz do Eklezjastesa Grzegorza z Agrygentu (G. H. Ettlinger), *Thesaurus Theognosta* (J. Munitiz), dotąd nie wydany komentarz św. Jana Chryzosto-

ma do Księgi Przysłów (M. Richard, H. Hennepf) oraz do Dziejów Apostolskich (F. Gignac), listy Izydora z Peluzjum (P. Evieux), katnę do Eklezjastesza Prokopa z Gazy (A. Leanza), *Apocriticus* Makariusza Magnesa (M. Mc Cormick), komentarz Cyryla Aleksandryjskiego do Ewangelii św. Jana (A. Heitlinger), *Quaestiones et responsiones* Pamfilusa (M. Richard, A. van Roey), homilie Leoncjusza z Konstantynopola (C. Datema) oraz apokryfy: Dzieje Jana (E. Junod), Andrzeja (J. M. Pieur), Filipa (F. Bovon) i Piotra (G. Poupon).

Jak widać z powyższego wykazu, wydawcy zwrócili uwagę szczególnie na późny okres patrystyczny, przygotowując nie tylko lepsze wydania dzieł już opublikowanych, ale również utwory dotąd nie wydane, których, jak wiadomo, dla okresu późnej patrystyki jest jeszcze bardzo wiele. Nie podejmują więc pracy typu *Series Latina*, gdzie postanowiono wydać całą spuściznę pisarzy patrystycznych łacińskich, ale raczej — jak w *Continuatio Mediaevalis* — uzupełniają istniejące wydania. Tym bardziej należy z niecierpliwością oczekiwać na dalsze tomy *Series Graeca*, które mogą przynieść niejedną niespodziankę i konieczność korektur w patrologii.

Marek Starowieyski: